

Доба перекладної непевності

Ірина Кучма

Дина Хапаєва, *Герцоги республіки в епоху переводов: Гуманитарные науки и революция понятий*, Москва: Новое литературное обозрение, 2005.

Максим Стріха, *Український художній переклад: між літературою і націєтворенням*, Київ: Факт – Наш час, 2006.

Тимофій Гаврилів, *Текст між культурами. Перекладознавчі студії*, Київ: Критика, 2005.

«Ми живемо в добу перекладів», — пише Діна Хапаєва у книжці «Герцоги республіки в добу перекладів: Гуманитарні науки і революція понять». Ця доба — не традиційні останні декілька сотень років, а саме 1990-ті й двотисячні роки. Якщо це не так, то чому ж переклад як «барометр культури» показував однаковий «тиск» у Росії, країнах Східної Європи (наприклад, в Угорщині) та у Франції? У країнах, які нещодавно звільнилися від комуністичної диктатури, бум перекладів останніх десятиліть пояснюють посттоталітарним сценарієм. Але чому у Франції, країні, яка ніколи не знала поліційного контролю за дослідженнями, перекладацький бум також розпочався на початку дев'яностих? Відтоді й дотепер кількість книжок, перекладених з інших мов на французьку, у два з половиною рази більша, ніж кількість перекладів із інших мов на російську та угорську. Вочевидь, перелік чинників перекладацького буму значно ширший, ніж саме тільки падіння комунізму. Чому російські й угорські науковці схильні завищувати кількість виданих перекладів, а французькі — занижувати? Чи не тому, що французи невдоволені якістю перекладів або вважають, що переклади не справляють належного впливу на французьке інтелектуальне життя? Чому французькі інтелектуали й далі скаржаться, що немає перекладів навіть класичних творів і що інтелектуальне відставання Франції триває? Між іншим, одна з французьких програм перекладів так і зветься: «Програма подолання відставання у перекладах із німецької мови». Однією ж із причин відставання є інтелектуальна замкнутість Франції в добу розквіту структуралізму в 1960–1970-х, на що також звертає увагу Хапаєва.

Для пошуку відповідей на ці та інші запитання Діна Хапаєва взяла інтерв'ю у провідних російських і французьких дослідників: Данієля Андлера, Франсуа Артога, Михайла Бойцова, Люка Болтанські, Мішеля Вінока, Ерика Віню, Віктора Воронкова, Арона Гуревича, Андрея Зоріна, Сергея Козлова, Бернарда Конена, Ігоря Кона, Бруно Лятура, Олів'є Монжена, Глеба Морева, Сергея Неклюдова, П'єра Нори, Ірини Прохорової, Жака Ревеля, Л'орана Тевено, Павла Уварова, Марка Феро, Мориса Емара, Александра Еткінда.

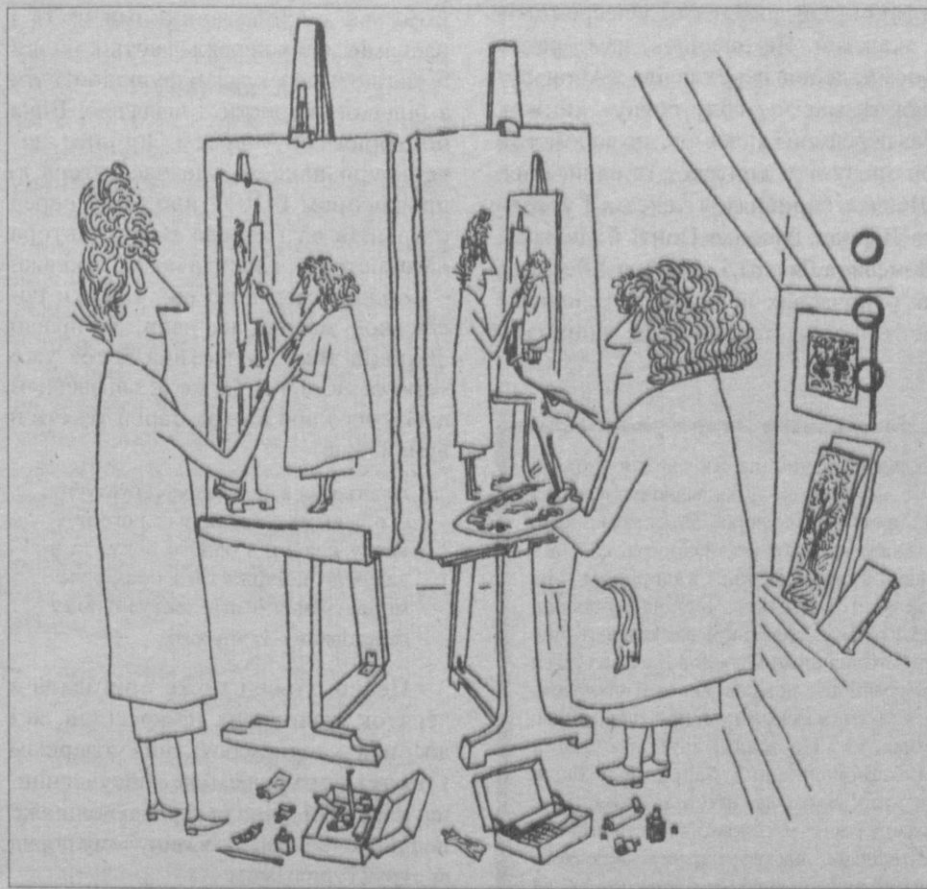
Дослідниця ілюструє добу перекладів даними ретроспективного аналізу тематики перекладів у Росії, Угорщині та Франції. Візьмімо для прикладу Росію та її перекладацькі віхи. Бум перекладів історичної літератури (насамперед західних соведологів)

між 1989–1991 роками пов'язаний із суспільним зацікавленням радянською історією. Вибір соціально-економічної моделі розвитку 1992 року породив максимальну кількість перекладів економічної літератури. 1996 року триває хвиля історичних перекладів у контексті пострадянських спроб створити позитивну національну ідентичність на основі російської історії. 1990 року російською видали втричі більше перекладів із соціології, ніж попереднього, 1989 року — зростала зацікавленість в опитуваннях громадської думки, в російських університетах відкривали перші факультети

двадцятиліття. З одного боку, Хапаєва цитує Броделеві слова про те, що криза є перманентним станом соціальних наук, а з другого — покликається на Олів'є Монжена:

Соціологія виснажилася, психоаналіз виснажився. Немає інновацій. Бурдьє завершив із Бурдьє, Турен завершив із Туреном, а інші соціологи всі самоуками взялися за філософію.

Дослідниця подає й інші означення кризи: «доба непевності», «епістемологічна анархія», «епістемологічна криза», «криза науковості». В середині 1980-х традиційні методи дослідження суспільства — марксизм, психоаналіз, структуралізм — перестали бути переконливими. За П'єром

Сол Стейнберг. Взаємності (1960-ті)

соціології. Інший важливий чинник — віра в те, що об'єктивна соціологія, звільнена з тенет політичної цензури та марксистського догматизму, стане потужним засобом перетворення суспільства. Але вже в середині 1990-х ці сподівання розвіюються, соціологію починають сприймати прагматично як прикладну дисципліну, і 1994 року обсяг соціологічних перекладів, порівняно з 1992-м, зменшується майже втричі.

Угорщині властива не так тематична, як мовна динаміка. Діна Хапаєва фіксує, що 1989 року зменшується частка перекладів із російської мови і зростає відсоток перекладів з англійської. 1993 року найпріоритетнішими стають переклади з інших європейських мов: німецької, французької, італійської. Наріжними чинниками є підготування до вступу до ЕС та зростання антиамериканських настроїв в угорському академічному середовищі.

Тематичними лідерами перекладів, як вважає Хапаєва, в Угорщині є історія, у Франції — філософія, в Росії — економіка. Натомість переклади в царині політології, філології, соціології та антропології в усіх трьох контекстах мають маргінальний статус.

Усі сподівалися, що перекладацький бум заповнить лакуни, які створила криза соціальних наук останнього

Норою, крах «комунізму як системи та соціалізму як культури» скомпрометував не лише ті відповіді, що їх могли дати соціальні науки, але й ті запитання, що їх вони могли поставити. Вичерпали себе функціоналістські парадигми, або, за Полем Рикером, «школа підозри», що ґрунтувалася на недовірі до раціональних мотивів поведінки та пояснювала розвиток суспільства всесильними «чинниками». Та жоден із нових підходів до дослідження суспільства так і не став об'єднавчою парадигмою. Діна Хапаєва підтверджує це цитатою з Марка Феро, історика, члена редколегії «Анналів»:

Відтак ті, хто претендує на те, щоб зрозуміти сучасний світ, поводяться, як павуки в слою. Вони гризуть одні одних через методологічні інструменти дисциплін, які неспроможні описувати ні тотальне, ні глобальне, а лише часткове, з огляду на свій обмежений метод. Звісно, це розчаровує, і суспільство почувається фрустрованим від такого аналізу.

Один із натхненників прагматичної парадигми, соціолог Л'оран Тевено, вважає, що соціологія як дисципліна розпадається:

Вона в кризі через означування самої себе, особистості, дії та суб'єкта, і вона донині є досить

відсталою... Так, у певному сенсі це кінець соціальних наук. Але ми з Лятуром вважаємо, що соціальні науки слід переробити. І ми не хочемо витрачати час на відповіді на найостанніші питання сучасності.

Данієль Андлер, аналітичний філософ, що багато років перебував на посаді директора CREA, коментує цю ситуацію так:

Усі соціальні науки перебувають у стані повного розпаду... Група, до якої я належу, вважає, що всім французьким соціальним наукам місце на смітнику... Йдеться не лише про історію... Французькі соціальні науки — антропологію, соціологію, лінгвістику, літературознавство, психологію та економіку — мої приятелі, аналітичні філософи, розглядають як континентальну хворобу... У соціальних науках переважає низька якість роботи, погані звички у відборі й оцінюванні кадрів, в обмін інформацією... Все це слід подолати.

У кризовій ситуації французької та російської науки чимало дослідників наводять в інтерв'ю позитивні приклади «здорової спільноти» американського кампуса, де люди змушені наштотуватися одні на одних (Андрей Зорін), а колеги змушені читати одні одних завдяки процедурі оцінювання діяльності викладача (Бруно Лятур).

Назву книжки та її другого розділу — «Герцоги республіки» — Діна Хапаєва добирає за П'єром Норою. Інтелектуали у Франції народжуються зі справою Дрейфуса, коли аристократія на початку III Республіки втрачає політичну владу, отже, інтелектуали — це вроджені герцоги республіки. У сучасному суспільстві, як стверджують П'єр Нора та Мішель Вінок, інтелектуали вже втратили свою особливу позицію. Дослідниця, апелюючи до Вінока, наводить три типи сучасних французьких інтелектуалів. Перший — медіатичний «анонімний» інтелектуал. Анонімний, якщо погодитися, що немає особливої різниці між досягненнями інтелектуала та середньостатистичного громадянина. Висновок звідси той, що ми всі однаковою мірою є інтелектуалами. Другий тип інтелектуала — інтервенціоналіст — епігон інтелектуала-універсаліста, який марно прагне зіграти нині роль Сартра, Мальро чи Камю. Йдеться про активного учасника публічних дебатів без власної позиції, політичної чи соціальної програми, а також без власних оригінальних ідей. І, нарешті, третій тип — інтелектуал-спеціаліст, що його вигадав Фуко як антипода універсалістові. Цей дослідник-експерт бере участь в інтелектуальних дебатах, оскільки є знайомим у своїй вузькій професійній компетенції. Фуко наводить приклад Роберта Опенгеймера, а Вінок — Бурдьє. Ба більше, П'єр Нора та Мішель Вінок підважують саму потребу сучасного демократичного суспільства в інтелектуалах. Демократичне суспільство з розгалуженою мережею представницьких організацій та ЗМІ створює для кожного можливості висловитися, тож відпадає потреба делегувати інтелектуалам як привілейованій групі право промовляти від імені інших. Хоча, звісно, медіа профанують роль інтелектуалів, ос-

кільки змушують їх звертатися до розпливчастого образу – масової аудиторії. Щоправда, П'єр Нора додає, що демократія перемогла лише формально і саме інтелектуали мають гарантувати співіснування у суспільстві різних соціальних і політичних груп.

Отже, попри все, експертиза суспільства триває. Науковці беруть участь і в технічній експертизі законопроектів, і в суспільно важливих дебатах, на кшталт участі істориків у процесі над нацистськими злочинцями у Франції середини 1990-х та українських дискусій про законодавче визнання Голодомору як геноциду проти українського народу. Хоча Діна Хапаєва слушно шкодує з приводу того, що суспільство нав'язує експертові дослідницьку програму, а місце книжки посідає звіт про виконану роботу.

Однією з перешкод на шляху виходу соціальних наук із кризи стає розпад ідентичності дослідника й інтелектуала. Не брак перекладів, не невідомість із шедеврами іншого континенту, а радикальний злам уявлення про те, ким є дослідник та інтелектуал, яка його роль у суспільстві, перетворили пошук парадигм у марну справу, –

пише Хапаєва і присвячує другу частину книжки глобальному переосмисленню соціального функціонування та структури знання. Дослідниця аналізує стратегії ремонту соціальних наук у Франції – концепції нелюдів, предметів і парадоксів реалізму Бруно Лятура та ЛЬОРАНА ТЕВЕНО, ОЛІВ'Є МОНЖЕНА та його ідею антропології як провідної гуманітарної науки, перехід від історії у стилі «Анналів» до анналів у прямому сенсі слова, політику об'єктивності, канікули мови тощо.

У третьому розділі книжки авторка також повертається до теми зради перекладів. Одномоментна поява величезної кількості перекладів була в Росії переважно ініціативою видавців і стихією ринку, а не результатом планомірної діяльності університетів і академій. Як наслідок, нам бракує «осмислення перекладів» (Арон Гуревич), маємо «голу появу» книжок без передмов і післямов, що допомогли би зрозуміти контекст їх написання. Швидко сприйняття текстів Гусерля та Дерида, Мерльо-Понті й Дельоза, Зимеля та Лякана, Гайдегера й Левінаса як одночасних новинок та їх швидко всотування фактично не залишали

часу відчувати залежність цих текстів від якогось іншого культурного контексту, окрім Росії часів постперебудови.

Оскільки немає теоретичних рамок і навіть не виникає усвідомлення їх необхідності, то немає і акумуляції знань, як немає і засобів рефлексії, раціоналізації вітчизняного досвіду. Коротко кажучи, фахівці є, науки немає, хоч би скільки виходило посібників із сучасної західної філософії і хоч би яких гучних авторитетів перекладали, –

цитує Хапаєва Льва Гудкова та Бориса Дубіна.

Дослідниця скаржиться, що багато російських гуманітарів і надалі сприймають переклади ізольовано від інших форм міжнародного обміну: роботи за кордоном, особистого знайомства з представниками шкіл і напрямів, яких перекладають і які допомагають перекладам функціонувати з більшою користю і віддачею. Вона повторює за Андреем Зоріним, літературознавцем і на час інтерв'ю професором РДГУ, про моду серед студентів на Гайдена Вайта, автора «Метаісторії». Книжка модна, оскільки є «свіжий» переклад цієї книжки російською мовою, але написано працю 30 років тому, і частина її тез уже встигла застаріти. Отже, із запізненням дізнаємося про вже застарілі тексти й думки, а це

перетворює відставання у структурну особливість інтелектуального розвитку країни, з одного боку, та в джерело конфліктів і брак взаєморозуміння в інтелектуальному середовищі – із другого.

Певно, кожен може пригадати з десяток шанованих професорів, які досі щиро сприймають постмодернізм і постструктуралізм як найсучасніші наукові течії, хоча насправді вони вже посіли почесне місце в минулому поряд зі структуралізмом.

Герметичність, відставання, брак – усе це однаковою мірою стосується і перекладів українською. Перекладні видання в Україні й надалі становлять мізерну частку щорічної книжкової продукції: 6% за назвами книжок та 9,4% за накладами (дані 2005 року за статистичним збірником «Друк України» Держтелерадіокому України та Книжкової палати). Для порівняння – в інших східноєвропейських країнах самі тільки літературні переклади становлять половину літературних видань. Про який міжкультурний діалог може йтися? У нашій ситуації, окрім кризи соціальних наук, маємо брак перекладів як таких, помножений на болісний перехід у перекладацькій справі від перекладу як сакрального націєтворчого чинника до перекладу як технологічного засобу, що надає можливість читати іншомовні твори рідною мовою. Найневиннішу критику тексту перекладу перекладачі сприймають як особисту образу, помножену на зазіхання на честь українського перекладацького цеху як такого.

Максим Стріха перефразовує Кулішевого Малахія: «український переклад мав в остаточному підсумку перетворити дядьків на націю» і називає свою книжку «Український художній переклад: між літературою і націєтворенням». Витоки перекладу традиційні – Княжа Русь і доба барока,

мотивації зрозумілі – переклад як інструмент націєтворення (значно меншою мірою він виконував інформаційну функцію). І далі, хронологічно, межа двох епох і переклад між народництвом і модернізмом, українське Святе Письмо і переклад як частина проекту модернізації, переклад і перекладачі «Розстріляного Відродження», український радянський і антирадянський переклади, кульмінаційна точка «націєтворчого» перекладацького проекту.

Але ж нині націєтворчу функцію перекладу вичерпано. Після кризи 1990-х років триває поступове відродження перекладів у недержавних видавництвах (Видавництво Соломії Павличко «Основи», «Дух і Літера», «Критика», «Класика», «Літопис», «Фоліо», «Факт», «Юніверс», «Астролябія» тощо) та в журналі «Всесвіт», а також і в інших часописах, що друкують переклади. Розвиваються перекладознавчі дослідження, зростає кількість університетів, які готують перекладачів (нині їх уже близько 80, хоча якість вишколу досить різна). Позитивну роль відіграє підтримка перекладів, яку надають іноземні держави для видання творів своєї національної класики українською мовою (програма Сковорода Посольства Франції в Україні, перекладацькі програми США та Великої Британії). Шкода, що Максим Стріха не згадує ФРН і Гете-Інституту, які вже багато років поспіль підтримують переклади німецької літератури українською мовою, та про Інститут Книжки й Польське Посольство, що віддавна співпрацюють із українськими видавцями; ці ж організації щороку можна побачити на Львівському Форумі видавців.

Декілька сторінок книжки Максим Стріха присвятив світовій гуманітаристиці в українських перекладах, що їх останніми роками почали надзвичайно активно видавати за підтримки міжнародних видавничих програм (наприклад, Міжнародного фонду «Відродження»). Щоправда, якість цих перекладів не завжди задовільна: позначається відсутність фахової наукової редактури. Саме тому зростає вага семінарів для перекладачів – «Перекладацької майстерні» Марії Габлевич та «Лабораторії наукового перекладу» Молодіжного гуманітарного центру. Робота «Лабораторії наукового перекладу», зокрема, окреслила значні суперечності між вимогами художнього та наукового перекладу. Як пише Максим Стріха, у художньому перекладі провідне місце досі посідає вироблена ще за доби неокласиків концепція «вірного перекладу», тоді як науковий переклад схильється до буквализму, а надзвичайного значення в ньому набувають термінологічні конвенції. Шкода, що з-поміж наукових товариств лише Український філософський фонд послідовно працює над виробленням перекладацьких термінологічних конвенцій і перекладу взірців філософської думки українською мовою.

«Вірний переклад» почасти стає «невірним» у наших перекладах художньої літератури українською мовою. Найсвіжіший приклад – запекла дискусія про український переклад роману Орхана Памука «Сніг» (Харків, «Фоліо»), що кілька місяців точилася на шпальтах ЗМІ та на сторінках

Антологія єврейської поезії
Українські переклади з їдишу
Київ: Дух і літера, 2007

Читачеві цієї «Антології» пощастить, якщо, розгориювши її навімання, він натрапить на переклади Павла Тичини з Ошера Шварцмана чи Ліни Костенко з Михайла Могилевича. Не меншу втіху подарує йому лірика Давида Гофштейна у тлумаченнях Максима Рильського, Григорія Кочура та Миколи Лукаша. Матиме насолоду, якщо йому трапляться переклади Мойсея Фішбеяна з Меїра Хараца.

Можна продовжити перелік добірних дуєтів поета й перекладача, але ймовірність стрінути саме їх надто мала, адже дві третини із 226 віршів і поем, зібраних до «Антології», не переклала, а спалювала одна особа – Валерія Богуславська. Про її перекладацьку безпорадність і брак поетичної культури «Критика» вже писала (2004, ч. 12, с. 35). За час, який минув відтоді, дива не відбулося: переклади Богуславської поезією не стали. Тим-то шкода тих 45 єврейських поетів, яких перевірниця вподобала цього разу: читач-бо може так і не дізнатися, чи вони – близнюки-телепні від народження, чи то їм так пороблено.

Та Богуславська не тільки чільна перекладачка, а й співкладачка «Антології» – разом з ізраїльським філологом Велвом Черніним. Дистанція між двома

укладачами чимала. Як у вужчому сенсі (Чернін у передмові докладно зупиняється на програмних творах їдишської поезії, а Богуславська не знаходить для них місця в книжці), так і в ширшому – на тлі змістовної статті Черніна супровідні тексти Богуславської виглядають іще примітивнішими. Особливо це стосується біографічних довідок, які, за її висловом, «читаються як конспект пригидницького роману». На жаль, за фабулу цих «романів» править бабання у багні за прикладом декого з московських літераторів (скажімо, копірвання в матеріялах слідства у справі Єврейського антифашистського комітету, що їх, як доведено, сфальшували чекісти). Далєбі, українському читачеві корисніше було би знати, приміром, що Гофштейн перекладав твори Франка, Лесі Українки й Тичини, ніж те, що він був «не від світу цього». Сумнівні «подробіці», що не стосуються творчості поетів, «прикрашають» портрети Квітка, Іцика Фефера, Наума Бухбіндера та інших. Натомість бракує ширшого коментарю там, де він потрібен. Чого варте беззастережне вміщення в «Антології» «Балади про Петлюру» Іцика Мангера на тлі такого от повідомлення в довідці про автора: «Всі його вірші випромінюють сердечну щирість і доброту».

У книжці немає відомих єврейських поетів України – Хайма Гільдіна, Абрама Велєдницького, Айзика Губермана, Аврама Кацева, Веніаміна Гутянського та інших. Місце для них можна було знайти, відмовившись від уже публікованих перекладів Богуславської. Зокрема, поему Мойше Кульбака «Дісневський Чайлд Гарольд» (перекладачка Байрона Богуславська послідовно пише «Гарольд») досить було представити уривком, виправивши недоречності першодруку в «Єгупці»: «люлька у вустах», «пнється з жил», «лорнет у кожнім оці» (мова про монокль), «Бранденбурзька арка», «Дамоклова сокира»...

Лишень, дивуватися філологічній вправності Валерії Богуславської зайве, а от авторитетна редколегія «Антології» та її наукові рецензенти таки здивували.

Левко Травень

блогів. Катерина Ботанова у статті «Книжка, якої не існує» («Дзеркало тижня», №3, 27.01–02.02.2007) вказує на низку перекладачєвих помилок і називає український переклад мертвим. Хіба читачі не заслуговують більшої поваги з боку видавців? Може, тоді нарешті читати українською буде престижно – бо приємно, цікаво, якісно.

Перекладач книжки, Олесь Кульчинський, болісно реагує на критику запитаннями: хто в цій країні знає українську мову? Хто критикує? І хто редагує? Він констатує, що перекладачєві, хоч як це прикро, варто зазначити, що його працю таки видрукувано без «всевищого ока» літературного редактора. І робить висновок, що це буде, звісно, наукою – розраховувати тільки на власні сили, що, втім, не ставить під сумнів уже згаданих запитань. Далі ж перекладач цілком у дусі народництва пише про те, що

в українській літературі, зокрема в перекладній, складається мовний дискурс панічного страху перед живим українським мовленням, який формує своєрідну рафіновану мову, подекуди з надмірними ухилами до правопису 28-ого року, подекуди з претензією на якусь «вишуканість» чи «самозвеличення», подекуди ж навпаки – з максимальним сленговим ухилом, але в кожному разі – мову заздалегідь знешкоджену як від «страшних русизмів», так і «класики», як від неординарних конструкцій, так і – як би це не було банально сказано – вербального розмаїття безпосереднього носія мови, самого народу.

Висновок – «наша загальна лінгвістична зашореність, як письменників, перекладачів, так і редакторів з критиками».

Віктор Шовкун публікує на сайті «Всесвіту» репліку на захист перекладача: «розгромний патос статті пані Ботанової мені зовсім незрозумілий», «звичайно, Олесь Кульчинський ще дуже молодий перекладач і критикувати його треба, але не так», «бо за своє досить довге професійне життя я бачив дуже багато перекладів, які були значно гіршими, аніж переклад Олесь Кульчинського, і чимало критичних статей (чи рецензій?), в яких було набагато більше логіки і набагато менше бажання похизуватися своїм умінням говорити про все на світі», право на критику дає досконале знання іноземних мов (як своїх рідних), низка власних якісних перекладів (обов'язково з тих мов, якими написано книжки, на які зараз пишуться рецензії).

У свідки запрошують Ірину Дригу, тюрколога, наукового працівника Інституту сходознавства НАНУ, кандидата філологічних наук. Висновки розлогої рецензії – «переклад є», «текст залишився Памуковим, і став українським», «мету перекладу досягли», переклад адекватний. А Іван Андрусак свідчить про зворотне – неукраїнськість тексту.

У ролі рефері виступає Дмитро Дроздовський («Сніг»... Є! А де ж полеміка?) – «критика – не турецький базар», «і перекладач і критик мають право на помилку», «навіть у перекладах майстрів не потрібно будувати обори для святих корів», «треба вдивлятися, приймати добрі

конструкції, не погоджуватися з перекладацькими поразками», «так формується сильний реципієнт тексту, здатний осмислено читати переклад рідною мовою, перетворюючи процес читання на творчу лабораторію».

Поки що дискусія завмерла на «Кайдашевій сім'ї» Катерини Ботанової (у тому таки «Дзеркалі тижня»):

жанр гнівної відповіді на книжкову рецензію є дещо абсурдним, загубленим у часі дітищем радянських «обурених листів читачів до редакції», але він спонукає до формулювання доволі гострих питань і в такий непрямої і неоконкретний спосіб розпочинає ширшу дискусію, а це вже давно на часі – про стан перекладів і перекладної літератури в Україні.

Ці запитання найперше такі: для кого твориться перекладна література і хто її потенційний читач? Що має змусити цього читача зацікавитися певною книжкою й обрати саме її з-поміж десятків, а то й сотень найменувань і яскравих обкладинок? Яка роль у подальшому житті книжки власне перекладача і яка його відповідальність? Хто такий книжковий критик і навіщо він узагалі потрібен? І, врешті-решт, одвічно-риторичне: як зробити україномовний продукт – український переклад – популярним і конкурентоспроможним? Ніхто не знімав із видавця відповідальності за належне підготування книжки до друку. Не менше відповідальності має і перекладач. Критик – «читач читачів»,

збільшувальне скло, через яке і читач, і перекладач (і видавець) можуть побачити огріхи й недоречності тексту і його ж родзинки і діаманти; путівник, який провадить читача у світ невідомого (чи не дуже відомого) йому автора, тексту, традиції, літературної ситуації і допомагає зорієнтуватись у чималому книжковому асортименті.

І як поєднати такі відповідальності й ставлення до перекладу як до «гри, феномену на перехресті культур, особливої форми людської діяльності, яка народилася, принаймні такою, якою її знає (західний) сучасний світ, на руїнах вавилонської притчі, щоби будувати місткі розмови і порозуміння», про які пише Тимофій Гаврилів у монографії «Текст між культурами. Перекладознавчі студії»? І що робити з демонічністю ролі перекладачів, «спричиненою усвідомленням того, що насамперед вони – й набагато меншою мірою кабінетні студії з тієї чи тієї літератури, неможливі без знання відповідної мови, – формують канон літератури-джерела у цільовій літературі», йдеться саме про «перекладний» канон, який творить образ іншої літератури.

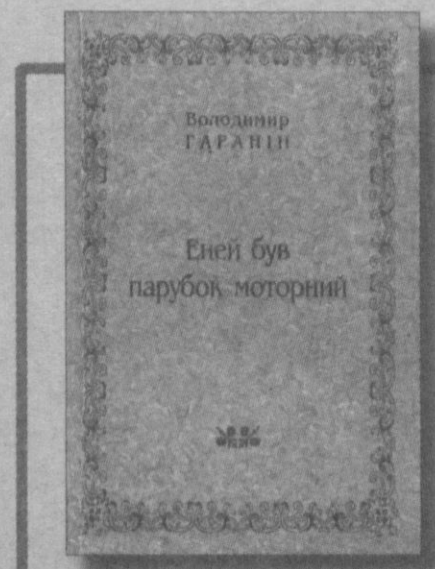
Читачам пропонують згадати Стефана Цвайга, який не ввійшов у австрійський академічний канон, але потрапив до нашого канону австрійської літератури. Про Еріха Марію Ремарка, який міцно вписаний в український канон, але випадає з німецького. Про французький канон, який ушановує Гюґо-поета, і про український, у якому Гюґо постає автором романів.

На думку Тимофія Гавриліва, в український канон австрійської лі-

тератури автоматично потрапляють автори рейтингових книжок і, потрапивши, затримуються. Натомість у австрійському каноні австрійської літератури бестселери довго не живуть, а між канонізованими авторами і рейтингами продажів часто бувають розбіжності, як у випадку Музиля, Бернгарда, Гандке та Єлінек. Інший чинник втрапляння австрійських авторів до українського канону не менш очевидний – Буковина і її німецькомовні автори. Їх ми перекладаємо для повноти і багатства нашої культури. Тимофій Гаврилів пропонує список австрійських письменників, які вже ввійшли в наш канон австрійської літератури на засадах доволіності: Томас Бернгард і Роберт Шнайдер, Інґеборґ Бахман і Стефан Цвайг, Йозеф Рот і Артур Шнітцлер, Леопольд фон Захер-Мазох і Манфред Хобот, Манес Шпербер і Георг Дроздовскі, Пауль Целян і Грегор фон Рецорі, Кристоф Райнсмайр і Петер Гандке, Петер Пауль Вільдінґер і Карл Любомірскі, Роберт Музіль і Франц Кафка. Є вже Йоган Непомук Нестрой. Зате не дораховуємося драматурга Франца Грільпарцера та

прозаїка Адальберта Штифтера. Є вже Еліас Канеті... Зате немає ні Германа Броха, ні Гайміто фон Додерера. Немає найважливішого тексту австрійської літератури ХХ століття: роману Роберта Музиля «Der Mann ohne Eigenschaften» («Чоловік без властивостей»). (Сподіваймося, що невдовзі буде: над перекладом Музиля працює Юрко Прохасько. – Ред.)

Висока вартість ліцензій на переклади, значні витрати на оплату праці перекладачів та брак фахівців перешкоджають українським видавцям робити значні інвестиції в перекладні видання. Отож видання перекладної наукової літератури й надалі залишається маргінальним зацікавленням. Щойно з'являється можливість зосередитися на перекладах художньої літератури, видавці воліють скористатися з цієї нагоди і не морочитися з перекладами наукової. Хоча, як бачимо, і з художніми перекладами клопоту не менше. Можемо спробувати вважати невелику частку перекладів із-поміж українських книжок хворобою росту. Окрім інших чинників, тут згаданих. □

Володимир Гаранін
Еней був парубок моторний
Лексична енциклопедія «Енеїди»
Одеса: Астропринт, 2005

Ця книжка багато обіцяє, але сливе нічого не дає. Її автор, відповідальний секретар Одеської організації СПУ, не помилювався в розрахунку: хто з філологів-україністів не спокуситься книжкою, що має підзаголовок «Лексична енциклопедія «Енеїди»? І скільки довірливих покупців почуватимуться ошуканими, виявивши, що мають до діла з черговою халтурою...

Нема сумніву: дослідники української культури кінця ХVІІІ – початку ХІХ століття (і не лише вони) давно відчують гостру потребу у словнику мови «Енеїди», у ґрунтовному лінгвістичному та історико-культурному коментарі до першого твору нової української літератури. Тож слід віддати належне інтуїції автора – він тонко вловив цей «соціальний запит». А що до цієї важливої, але вельми складної праці не беруться фахівці – то їх випередив дилетант. Він нібито знає і нібито любить «Енеїду», але абсолютно не орієнтується у спеціальній літературі – здається, навіть не підозрює, що така існує і що саме там, а не в загальномовних словниках, розв'язано багато питань, які його цікавлять. Натомість головним джерелом його премудрости (про що ніде не зазначено) є одинадцятитомовий академічний «Словник української мови».

Звідси специфічний підхід до відбору коментованої лексики: якщо слово в 11-томнику є – то є воно і в книжці п. Гараніна, а як нема – то звиняйте. Метод роботи автора нехитрий: ідучи строфа за строфою поеми, він винотує, за його власним визначенням, «невідомі та незрозумілі слова» і сумлінно переписує з «СУМу» відповідні словникові статті, для солідності доповнюючи їх запозиченими звідти ж рядками омонімів, однокореневих слів тощо. Наприклад, стаття про слово «моторний» у п. Гараніна займає замалим не дві сторінки: тут і «моторна деталь», і «моторний цех», і навіть «моторна функція шлунку». Зрозуміло, що переважна більшість нагромадженого в такий спосіб лексичного матеріалу до «Енеїди» ніяк не стосується. З одинадцятитомника запозичено (так само без посилань) і майже всі літературні приклади, на які щедра книжка п. Гараніна: авжеж, годі збагнути лексику Котляревського, не знаючи, як вона функціонувала через півтора століття в «Переяславській раді» Натана Рибакі чи, в кращому випадку, у «Фізіологічному журналі» за 1960 рік. Коли ж надходить черга власних назв («СУМ» їх, як на гріх, не фіксує) – то тут до послуг п. Гараніна примітки до «дніпрянського» видання «Енеїди» 1983 року (що їх, своєю чергою, скомпільовано з коментарів Аґапія Шамрая в академічному «Повному зібранні творів» Котляревського). Тож з'ясовується, що Кухарчич, Сучич і Налетич – це «персонажі народних казок» (може, п. Гаранін знає, яких саме), а Марципан – «популярний герой однієї з поширених у Росії в ХVІІІ ст. перекладних західноєвропейських повістей» (настільки популярний, що п. Гаранінові, либонь, відома назва цієї повісті). Втім, є в книжці й дешиця оригінального, гаранінського: довідуємося, скажімо, що слово «кав'ярня» походить від «кав'яр», назва міста «Куми» – від «кума» (воно й не дивно – адже це місто «було засноване нашими пращурами-українцями»).

Як зазначено на шмуктитулі, появу книжки п. Гараніна приурочено «до 235-річчя від дня народження Івана Петровича Котляревського».

Бідний Іван Петрович!

Степан Захаркін